

Essays in Philosophy of Religion (Jostarhayeh Falsafeh Din),
Iranian Association for Philosophy of Religion
Biannual Journal, Vol. 14, No. 1, Spring & Summer 2025, pp. 49-74
Paper Type: Research Article

Analysis of Three Contemporary Theories of Divine Revelation within the Framework of Scientific Theories

Javad Navaei*
Reza Akbari**
Hamidreza Ayatollahi***

Abstract

This article analyzes the theories of Maurice Wiles, Arthur Peacocke, and Denis Edwards, who seek to reinterpret "divine revelation" using scientific findings. All three are prominent critics of the literal, word-based theory of divine revelation from God to prophets. Wiles, through his fourfold critique of the literal theory and his use of the metaphor of a "creative interpretation of a work of art" instead of a teacher, considers divine revelation not as a specific divine intervention through personal interaction with a prophet, but as a human and contextual interpretation of God's general presence in the world. Peacocke, by stating five problems with the literal theory and proposing "theistic naturalism" and "kenosis" (the self-limiting of divine power), explains divine revelation within the framework of natural laws and evolutionary processes. Edwards, by presenting three criticisms of the literal theory and centering on the "vulnerability of divine love" in Trinitarian theology, describes revelation as a call to participate in God's loving relationship. The findings of the article indicate that in this category of theories, a paradigm shift has occurred, whereby divine revelation is introduced as a universal, constant, and naturally explainable phenomenon within the framework of the world's laws. The proponents of these theories believe that divine revelation, within this new framework, has greater compatibility with the contemporary scientific world, which, by

* Ph.D. Student in Islamic Philosophy and Theology, Imam Sadiq University, Tehran, Iran, J.navaei@isu.ac.ir

** Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Imam Sadiq University, Tehran, Iran (Corresponding Author), r.akbari@isu.ac.ir

*** Professor, Department of Philosophy, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran, hamidayat@gmail.com

Date Received: 22/06/2025, Date of Acceptance: 10/09/2025

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

freeing sacred texts from scientific challenges, makes spiritual interaction with God easier for all people. All three theories face criticisms, among which the criticisms of George Ellis are considered the most significant.

Keywords: Divine Revelation, Revelation, Kenosis, Maurice Wiles, Arthur Peacocke, Denis Edwards.

Analysis of Three Contemporary Theories of Divine Revelation within the Framework of Scientific Theories

Extended abstract

Introduction

This analytical-comparative study examines three contemporary theological models of divine revelation proposed by Maurice Wiles, Arthur Peacocke, and Denis Edwards. Each thinker fundamentally critiques the traditional "verbal-propositional" view, where God directly transmits words supernaturally by arguing its incompatibility with science, scientific errors in scripture, and need for contextualization.

Maurice Frank Wiles

Wiles destabilizes the foundation of the traditional theory of revelation through four main critiques: the incompatibility of supernatural intervention with the scientific worldview, the conflict between errors in the Bible and God's absolute omniscience, this theory's inability to explain the diversity of sacred texts, and its practical inefficacy. His solution is a shift from the model of "verbal transmission" to that of "human interpretation." According to Wiles, divine revelation is not a specific intervention but the general and continuous presence of God in the world. The authors of sacred texts, like art critics interpreting a work, have reflected and interpreted this general presence based on their own cultural and historical contexts. Therefore, the Bible is not the direct speech of God but a record of human experiences and interpretations of encounters with the divine. This perspective explains textual errors and shifts its authority from literalist objectivity towards its historical role in shaping faith communities committed to ethics and social justice.

Arthur Peacocke

Peacocke, a scientist-theologian, challenges tradition notably through the lens of kenosis (divine self-limitation) and scientific coherence. Advocating "theistic naturalism," he rejects body-soul dualism, asserting God acts through natural laws and evolutionary processes. Revelation involves "reading the signs" of God in nature and history, constituting a continuum from general to special revelation. Sacred texts are dynamic records to be reinterpreted in light of new knowledge.

Denis Edwards

Edwards approaches the issue from a Trinitarian perspective centered on the concept of "the vulnerability of divine love." He criticizes traditional theology for its individualistic interpretation of the Trinity, neglect of this vulnerability, and creation of an artificial duality between God's general and special actions. From his viewpoint, the essence of revelation is the manifestation of intra-Trinitarian love and an invitation for humans to participate in this loving relationship, not merely the transmission of propositions. This love is voluntarily vulnerable, compelling God to act through secondary causes and natural laws. In this model, the Holy Spirit, as the flow of divine love, operates within natural processes (from cosmic evolution to quantum events), and sacred texts are the product of this Spirit's cooperation with human imagination and experience in historical context. Thus, revelation is an interactive, relational process.

Conclusion

These theories share a paradigmatic shift: reconceiving revelation from a specific, miraculous event to a universal, natural process. Commonalities include critiquing verbal-propositional models, emphasizing natural explanations, and acknowledging human agency. Distinctions lie in their frameworks: Wiles uses hermeneutics, Peacocke theistic naturalism, and Edwards relational Trinitarian theology. This shift mitigates science-religion conflict and universalizes spiritual experience but raises ongoing questions about textual authority and special divine action, as noted by critics like George Ellis.

References

- Edwards, D. (1983). *Human experience of God*, New York: Paulist Press.
- Edwards, D. (1999). *The God of Evolution: A Trinitarian Theology*, New Jersey: Paulist Press.
- Edwards, D. (2010). *How God Acts: Creation, Redemption, and Special Divine Action*, Minneapolis: Fortress Press.
- Mitchell, B. (1973). *The Justification of Religious Belief*, London: The MacMillan Press.
- Mitchell, B.; & Wiles, M. (1980). "Does Christianity need a Revelation? A Discussion", *Theology*, 83(692), pp. 103-114.
- Peacocke, A. (1979). *Creation and the World of Science*, London: Oxford University Press.
- Peacocke, A. (1993). *Theology for a Scientific Age: Being and Becoming—Natural, Divine, and Human*, Minneapolis: Fortress Press.
- Peacocke, A. (2000). "God's Interaction with the World: The Implications of Deterministic "Chaos" and of Interconnected and Interdependent Complexity", in: *Chaos and Complexity*:

Scientific Perspectives on Divine Action, ed. by: R. Russell, N. Murphy, & A. Peacocke, pp. 263-288, Vatican City State: Vatican Observatory Publication.

Peacocke, A. (2001). *Paths from Science towards God: The End of All Exploring*, London: Oneworld Publications.

Peacocke, A. (2004). *Evolution: The Disguised Friend of Faith?* West Conshohocken, PA.: Templeton Foundation Press.

Peacocke, A. (2007). *All That Is: A Naturalistic Faith for the Twenty-First Century*, Minneapolis: Fortress Press.

Wiles, M. (1971). "Religious Authority and Divine Action", *Religious Studies*, 7 (1), pp. 1-12.

Wiles, M. F. (1986). *God's Action in World*, London: SCM Press Ltd.

Wiles, M. (1974). *The Remaking of Christian Doctrine*, London: SCM Press.

تحلیل سه نظریه معاصر از انکشاف الهی در چارچوب نظریات علمی

جواد نوائی*

رضا اکبری**، حمیدرضا آیت‌اللهی***

چکیده

این مقاله نظریه‌های موریس وایلز، آرتور پیکاک و دنیس ادواردز را که با استفاده از یافته‌های علمی در صدد بازفهم «انکشاف الهی» هستند، مورد تحلیل قرار می‌دهد. هر سه نفر از منتقدان برجسته نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور از خدا به پیامبران به‌شمار می‌روند. وایلز با نقدهای چهارگانه خود به نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور و استفاده از استعاره «تفسیر خلاقانه اثر هنری» به‌جای معلم، انکشاف الهی را نه یک مداخله خاص الهی از طریق تعامل شخصی با پیامبر، بلکه تفسیری انسانی و زمینه‌مند از حضور کلی خدا در جهان می‌داند. پیکاک با بیان اشکالات پنج‌گانه به نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور، طرح «طبیعت‌گرایی خداپاورانه» و «کنوزیس» (خودمحدودسازی قدرت الهی) را ارائه می‌دهد و انکشاف الهی را در چارچوب قوانین طبیعی و فرآیندهای تکاملی تبیین می‌کند. ادواردز نیز با ارائه سه انتقاد از نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور و با محوریت «آسیب‌پذیری عشق الهی» در الهیات تنلیشی، انکشاف را فراخوانی برای مشارکت در رابطه عاشقانه خدا می‌داند. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که در این دسته از نظریات، گذار پارادایمی رخ داده است، به‌گونه‌ای که انکشاف الهی به‌عنوان پدیده‌ای همگانی، دائم و قابل تبیین

* دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران، javadnavaei@gmail.com
** استاد گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
rezaa.akbari@gmail.com

*** استاد گروه فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، hamidayat@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۹

طبیعی در قالب قوانین جهان معرفی شده است. صاحبان این نظریات، انکشاف الهی را در چارچوب جدیدی می‌بینند که سازگاری بیشتری با جهان علمی معاصر دارد و با رهاسازی متون مقدس از چالش‌های علمی، امکان تعامل معنوی همه انسان‌ها با خداوند را تسهیل می‌کند. هر سه نظریه با اشکالاتی مواجه هستند که اشکالات جورج الیس از مهم‌ترین آنها به‌شمار می‌آید.

کلیدواژه‌ها: انکشاف الهی، وحی، کنوزیس، موریس وایلز، آرتور پیکاک، دنیس ادواردز.

۱. مقدمه

در دوره معاصر، شاهد نظریاتی هستیم که با تکیه بر یافته‌های نوین علمی، تلاش می‌کنند تحلیل‌های فلسفی-تجربی از مفاهیم الهیاتی همچون انکشاف الهی ارائه دهند. به عنوان مثال، راجر پنروز، فیزیکدان برجسته و برنده جایزه نوبل در زمینه فیزیک کوانتوم و نظریه تابش هاوکینگ، به‌همراه استوارت همروف، جراح مغز، در دو اثر خود با عنوان‌های *آگاهی و جهان: فیزیک کوانتومی، تکامل، مغز و ذهن* (۲۰۱۷) و *سایه‌های ذهن: جستجویی برای علم گمشده آگاهی* (۱۹۸۹)، با استفاده از مفاهیم مکانیک کوانتوم، به بررسی نقش سطوح کوانتومی مغز در انکشاف الهی پرداخته‌اند. ژان پیر شانزو، نوروبیولوژیست فرانسوی، در کتاب *انسان عصبی: زیست‌شناسی ذهن* (۱۹۹۷) به تحلیل رابطه میان شناخت و بیوشیمی مغز و همچنین چگونگی انکشاف الهی پرداخته است. مایکل پرسینجر، دانشمند علوم اعصاب، با استفاده از فنوتیپ‌سازی و شبیه‌سازی الکترومغناطیسی، نقش مغز و شبکه‌های عصبی را در تجربه انکشاف الهی مطالعه کرده است. موریس فرانک وایلز (۲۰۰۵-۱۹۲۳)، آرتور پیکاک (۲۰۰۶-۱۹۲۴)، و جیمز دنیس ادواردز (۱۹۴۳-۲۰۱۹)، از جمله افرادی هستند که رویکردی علمی به شناخت انکشاف الهی اتخاذ کرده‌اند. هر سه نفر یادشده، ضمن برخورداری از مقام کشیشی، مطالعات دانشگاهی در علوم تجربی داشته‌اند. موریس فرانک وایلز به مدت ۲۱ سال در دانشگاه آکسفورد به تدریس پرداخته است. جیمز دنیس ادواردز، استاد دانشگاه کاتولیک استرالیا بوده و ۱۴ کتاب در حوزه علم و دین تألیف کرده است. آرتور پیکاک نیز به‌عنوان دانشمند بیوشیمی شناخته می‌شود.

در این مقاله، ابتدا نظریه وایلز، سپس نظریه پیکاک، و در پایان نظریه ادواردز تحلیل می‌شود. در بیان هر یک از نظریات، تلاش خواهد شد تا گفت‌وگوی علمی افراد یادشده با

دیگر متالهان و همچنین دلایل آنها برای اثبات درستی نظریه خود و نادرستی نظریات رقیب آورده شود. روشن خواهد شد که نزاع اصلی، نزاع میان دو خوانش از انکشاف الهی است. براساس یک خوانش که بیشتر در الهیات سنتی دیده می‌شود، خداوند کلام خود را در قالب الفاظ به نبی اعطا می‌کند. در این خوانش، خداوند به‌طور مستقیم یا از طریق فرشته، ارتباطی شخصی با نبی برقرار کرده و به‌صورت زمان‌مند، فعل خاص ارتباط با نبی را انجام می‌دهد. اما بر اساس خوانش دوم، این‌گونه نیست که خداوند به‌طور زمان‌مند در عالم مداخله کرده و الفاظی را به نبی اعطا کند. در این خوانش، انکشاف الهی در قالب قوانین حاکم بر عالم رخ داده و در حوزه فعل عام الهی می‌گنجد.

به‌نظر می‌رسد این مقاله از چند جهت واجد اهمیت است: نخست آنکه نظریاتی را در حوزه الهیات و با محوریت انکشاف الهی معرفی می‌کند که در زبان فارسی کمتر شناخته شده‌اند. از سوی دیگر، این مقاله زمینه را برای طرح دیگر نظریاتی که با نگاه‌های علمی به تحلیل انکشاف الهی پرداخته‌اند (از جمله، نظریاتی که در ابتدای مقاله به آنها اشاره شد) فراهم می‌آورد. همچنین، با توجه به اینکه نظریات ذکر شده در این مقاله از سوی دیگر دانشمندان نقد شده است، ورود به نگاه‌های نقادانه و به‌تبع آن، گسترش شبکه علمی این مسئله فراهم می‌شود؛ برای مثال، جورج الیس که به‌عنوان یک فیزیکدان نظری در حوزه نسبیت و کیهان‌شناسی شناخته می‌شود، نظریات سه‌گانه مطرح شده در این مقاله را مورد نقادی قرار داده است. نکته آخر اینکه برخی از مصادیق انکشاف الهی در الهیات مسیحی با وحی در سنت اسلامی هم‌پوشانی دارد. بنابراین، شناخت رویکرد جدیدی که در الهیات مسیحی معاصر شکل گرفته است، امکان الهیات مقایسه‌ای را میان مسیحیت و اسلام به‌طور کامل‌تری فراهم می‌آورد.

این مقاله، نخستین مقاله از سه‌گانه‌ای است که مباحث مطرح در نگاه علمی به انکشاف الهی را مورد تحلیل قرار می‌دهد. در مقاله دوم، به انتقادات جورج الیس از سه نظریه مطرح در این مقاله خواهیم پرداخت. مقاله سوم نیز به نظریه جورج الیس اختصاص خواهد داشت که در آن، انکشاف الهی با استفاده از نظریات مطرح در حوزه فیزیک کوانتوم تحلیل شده است.

۲. موریس فرانک وایلز

موریس فرانک وایلز در آثاری همچون *اقتدار دینی و فاعلیت الهی* (۱۹۷۴)، *تدوین*

آموزه‌های مسیحی: مطالعه‌ای در اصول توسعه آموزه‌های اولیه (۱۹۷۵)، فاعلیت خداوند در جهان (۱۹۹۳)، دلیل برای ایمان (۱۹۹۹)، فداکاری و مرگ مسیح (۲۰۱۰) و بازسازی آموزه‌های مسیحی (۲۰۱۱) به تحلیل انتقادی مفهوم سنتی انکشاف الهی پرداخته است. نقطه اوج این نقدها در مناظره او با بیزیل میچل در سال ۱۹۸۰ تحت عنوان «چرا مسیحیت به مفهوم انکشاف الهی نیاز دارد؟» تجلی یافته است که در نشریه الهیات منتشر شده است.

در الهیات سنتی مسیحی، یکی از مصادیق انکشاف الهی، انتقال حقایق از خدا به انسان در قالب کلام الهی خطاناپذیر است. در برخی نظریات ارائه شده در الهیات سنتی، خداوند به گونه‌ای ماورائی که در تعارض با قوانین جهان است (مانند آشکار شدن فرشته وحی یا شنوا کردن یک انسان نسبت به کلام موجودات مجرد و...) به صورت مستقیم در عالم مداخله می‌کند. وایلز با این نوع برداشت از انکشاف الهی مخالف است. در آثار او می‌توان چهار اشکال را مشاهده کرد که از خلال این چهار اشکال، مؤلفه‌های نظریه خود او نیز قابل استخراج است.

الف) ناسازگاری مداخله ماورائی الهی با جهان‌بینی علمی-فلسفی: وایلز معتقد است که مداخله ماورائی خداوند در جهان ناممکن است و از این رو، فهم سنتی از معجزه و انکشاف الهی مقبول نیست. معجزات مذکور در کتاب مقدس، از نظر وایلز، مفاهیمی نمادین با هدف تعلیم آموزه‌های الهی و مسیحیت هستند (Wiles, 1986: 65). از نظر او، خداوند جهان را به عنوان یک نظام کامل و بی نقص آفریده و این خلق، تنها فعل او محسوب می‌شود (Wiles, 1986: 17). از دیدگاه وایلز، خداوند هیچ‌گاه به منظور اظهار قدرتش، قوانین جهان و اصول علی و معلولی را نقض نمی‌کند. خداوند حضوری پیوسته و پایدار در خلقت جهان دارد و جهان را به سوی تحقق غایتش هدایت می‌کند؛ اما این هدایت‌گری به منزله اعمال جبر نیست. خداوند به آزادی و اختیار انسان احترام می‌گذارد و به منظور حفظ آن، مداخله مستقیم نمی‌کند. وایلز امکان هستی‌شناختی مداخله مستقیم خداوند در جهان را مردود نمی‌داند، اما معتقد است که برای پذیرش چنین مداخله‌ای به شواهد روشن و بدون ابهام نیاز داریم، درحالی که چنین شواهدی وجود ندارد. از نظر او، تا زمانی که شواهد روشن برای مداخله مستقیم خداوند در جهان ارائه نشود، صرفاً می‌توانیم از امکان مداخله و نه وقوع مداخله خداوند سخن بگوییم.

ب) چالش نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور با تناقضات موجود در کتاب مقدس: وایلز در این اشکال، به دو حقیقت توجه می‌کند. از سویی، خداوند در الهیات مسیحی، عالم مطلق

است و بنابراین واجد جهل یا خطا نیست؛ ازسوی دیگر، نگاهی به کتاب مقدس نشان می‌دهد که این کتاب تناقضات علمی متعددی دارد. از جمله، می‌توان به مواردی همچون مسطح‌انگاری یا مرکز‌انگاری زمین اشاره کرد. حال، اگر انکشاف الهی را انتقال الفاظ ازسوی خداوند به نبی بدانیم، گرفتار چالش خواهیم شد؛ زیرا با نظر به علم مطلق الهی، کتاب مقدس می‌بایست خالی از هرگونه اشتباه علمی باشد.

از نظر وایلز، مشکل زمانی مرتفع می‌شود که تلقی خود را از انکشاف الهی به مثابه انتقال الفاظ به نبی تغییر دهیم. آنچه در کتاب مقدس دیده می‌شود، نه انکشاف الهی، بلکه تفسیر انسانی از انکشاف الهی است؛ تفسیری که متأثر از زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی بوده و به‌همین دلیل واجد اشتباه است. کتاب مقدس دیکته‌ای الهی نیست؛ بلکه مجموعه‌ای از برداشت‌های متأثر از زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی است (Mitchell & Wiles, 1980:109-110).

ج) ناکارآمدی نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور در تبیین تنوع متون مقدس: وایلز، تنوع متون مقدس را نه بازتاب یک «صدای الهی واحد»، بلکه محصول گفت‌وگوی پویای سنت‌های مذهبی مختلف می‌داند. به اعتقاد او، این تنوع نه یک ضعف، بلکه شاهدی تاریخی بر تکامل تدریجی ادراک بشر از امر قدسی است (Wiles, 1974: 72-75).

بیزل میچل (۲۰۱۱-۱۹۱۷) با پذیرش نقد دوم و سوم وایلز، الگوی «معلم و شاگرد» را برای انکشاف الهی ارائه کرده است تا ضمن اعتقاد به مداخله الهی، تنوع متون مقدس را به تفاوت ظرفیت‌های فردی در مواجهه با اکتشاف الهی مستند سازد. در این الگو، نقش فاعلی خداوند در انکشاف الهی به پیامبران، همچون معلمی است که پیام خود را به‌گونه‌ای به شاگرد مستعدش می‌رساند که باعث سرکوب ظرفیت‌های خلاقانه او نشود (Mitchell, 1973: 153). به اعتقاد وایلز، تمثیل میچل ۳ مشکل اساسی دارد: الف) این الگو، دخالت خداوند به‌عنوان معلم الهی را برای تکامل ادیان (مانند یهودیت به مسیحیت) امری ضروری می‌داند، درحالی‌که چنین ضرورتی وجود ندارد و تکامل ادیان با مکانیسم‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی قابل توضیح است و نیازی به «هدایت الهی» به‌صورت مستقیم نیست؛ ب) تمثیل معلم و شاگرد، فاعلیت الهی را به فاعلیتی محدود در امور خاص تقلیل می‌دهد، درحالی‌که خداوند همواره به‌طور یکسان در جهان حاضر است؛ ج) تمثیل میچل همچنان در چارچوب الهیات شخص‌محور باقی می‌ماند که با یافته‌های مدرن در تکامل ادیان ناسازگار است (Mitchell & Wiles, 1980: 105-107).

تمثیل جایگزین وایلز، «تفسیر خلاقانه اثر هنری» است که محصول آن تولد معناست. فرض کنید تعدادی از منتقدان هنری، کارهای عمیق اما دشوار هنرمندی فقید را تفسیر می‌کنند. ممکن است در این میان، احساس کنیم که یکی از آنها، از هنرمند خالق اثر الهام گرفته است. او قصد و نیتی از کار هنرمند را می‌بیند که سایرین آن را نمی‌بینند. با وجود اینکه امکان اعتبارسنجی نظرات او وجود ندارد، اما کاملاً مطمئن هستیم که نظراتش در مورد کار هنرمند درست است؛ زیرا وقتی تحلیل او از اثر هنرمند را ملاحظه می‌کنیم، به اموری توجه می‌کنیم که قبلاً به آنها التفات نداشته‌ایم (Mitchell & Wiles, 1980: 111).

در این تمثیل، انکشاف الهی نه انتقال اطلاعات ماورایی، بلکه تفسیر الهام‌بخش انسان‌ها از حضور کلی خداوند در جهان است. نویسندگان کتاب مقدس همچون «منتقدان هنری» هستند که بدون ارتباط مستقیم با خداوند، تحلیل خود را از اثر هنری خداوند، یعنی همان حضور کلی خدا در جهان، ارائه می‌کنند. بنابراین، متون مقدس بازتاب تجربه بشری از مواجهه با امر قدسی است، نه کلام لفظی خداوند که حاصل دخالت مستقیم الهی در جهان باشد.

د) ناکارآمدی نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور در مقام عمل: به نظر وایلز، پذیرش انکشاف الهی به‌مثابه انتقال الفاظ به نبی، فعل الهی را در انکشاف الهی به امری جزئی (ارتباط خداوند با نبی) محدود می‌کند. او از استعاره «قفس» بهره می‌برد و بیان می‌کند که نظریه مذکور الهیات را به قفسی نظری تبدیل کرده که دیگر ارتباطی با مسائل اخلاقی و اجتماعی عصر حاضر ندارد. از نگاه او، هسته انکشاف الهی، نه ارتباط جزئی خداوند با یک شخص و انتقال مجموعه‌ای از الفاظ، بلکه نقش آن در عکس‌العمل مناسب انسان‌ها در مواجهه با مسائلی همچون رنج و بی‌عدالتی است. به بیان دیگر، انکشاف الهی نه مداخله‌ای معجزه‌وار، بلکه دگرگون‌کننده روابط انسانی از طریق تقویت اخلاق و عدالت اجتماعی است. در این نگاه، وجود خطا در کتاب مقدس که برآمده از تفسیرهای زمینه‌مند از مواجهه با خداوند است، مشکلی ایجاد نمی‌کند؛ زیرا مرجعیت کتاب مقدس ارتباطی با عصمت متنی آن ندارد؛ بلکه به نقش مؤثر آن در زمینه‌سازی ظهور و بروز جمعیت‌های ایمانی تحول‌خواه مرتبط است. در این نگاه، نشانه‌های واقعی حضور الهی در تاریخ، در گرو توانایی دین برای بازآفرینی ساختارهای عادلانه‌تر است، نه در پذیرش دگماتیک مفاهیم نظری. این نگاه، الهیات را از حصار چارچوب‌های متافیزیکی پیشامدرن رها ساخته و آن را به هرمنوتیک عمل اخلاقی در مواجهه با چالش‌های عینی جهان معاصر تبدیل می‌کند (Wiles, 1971: 2-3).

۳. آرتور پیکاک

آرتور پیکاک، زیست‌شناس و متاله بریتانیایی، آثار شاخصی همچون *الهیات برای قرن علمی: بودن و شدن - طبیعی، انسانی و الهی* (۱۹۹۳)، *خلقت و جهان علم: شکل‌دهی مجدد باور* (۱۹۷۹) و *مسیرهایی از علم به سوی خداوند: غایت تمام کاوش‌های ما* (۲۰۰۱) دارد. این آثار تلاشی است برای بازتعریف مفاهیمی چون انکشاف الهی و تجربه دینی در فضای علمی معاصر.

او نیز مانند وایلز در شبکه نظریات مربوط به انکشاف الهی قرار دارد؛ برای مثال، در نظریات او می‌توان ردپای نظریه وایلز، به‌ویژه انکار مداخله مستقیم خداوند در جهان، را مشاهده کرد. همچنین، او از دیدگاه‌های هنری ویلر رابینسون (۱۸۷۲-۱۹۴۵)، محقق برجسته عهد عتیق، و گوردون کافمن (۱۹۲۵-۲۰۱۱)، متاله آمریکایی، تأثیر پذیرفته است. رابینسون با تأکید بر انکشاف الهی جمعی به‌جای انکشاف الهی فردی، انکشاف الهی را تدریجی، تاریخی و زمینه‌مند دانسته است. کافمن نیز بر عدم مداخله مستقیم خداوند در جهان و انکشاف الهی در چارچوب یک جهان‌بینی علمی و پذیرش نقش قوای ادراکی انسان، به‌ویژه تخیل، تأکید دارد. رگه‌های این نظریات، چه در نقد پیکاک نسبت به نظریه سنتی و چه در نظریه خود او، به‌خوبی دیده می‌شود.

۳-۱ اشکالات آرتور پیکاک به نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور

در آثار پیکاک، حداقل پنج اشکال به نظریه انکشاف الهی به مثابه انتقال الفاظ مطرح شده است:

الف) تعارض نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور با الهیات کنوتیکی (Kentic Theology) و جهان‌بینی علمی-فلسفی: پیکاک با تأکید بر دو اصل حفظ قوانین فیزیکی و احترام به اختیار انسانی، استدلال می‌کند که انکشاف الهی خاص، نه از طریق مداخله ماورایی خداوند، بلکه از طریق تأثیرات غیرمستقیم در سلسله‌مراتب علی مرتبط با اراده انسان صورت می‌گیرد (Peacocke, 2000: 287). او در این مقام، از مفهوم «کنوزیس (Kenosis)» بهره می‌برد. کنوزیس در الهیات مسیحی به‌معنای خودمحدودسازی اختیاری خداوند است، از طریق چشم‌پوشی آگاهانه از دانش کامل و قدرت مطلق خود. خداوند به‌دلیل آفرینش انسان آزاد و جهان مبتنی بر فرآیندهای باز (غیرقطعی و غیرقابل پیش‌بینی)، آگاهانه از علم مطلق نسبت

به آینده اجتناب می‌کند تا اراده آزاد انسان محقق شود. همچنین، خداوند با ایجاد ساختارهای مستقل در طبیعت، مانند قوانین فیزیکی ثابت، قدرت خود را در دخالت ماورایی در جهان محدود می‌سازد. از نظر پیکاک، تجسد حضرت مسیح اوج خودمحدودسازی اختیاری خداوند است (Peacocke, 1993: 121-124).

ب) تعارض نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور، با علم و الهیات: این اشکال به یکی از پیش‌فرض‌های نظریه انکشاف الهی لفظ‌محور مربوط می‌شود. در نظریه سنتی، انسان به دلیل داشتن نفس غیرمادی می‌تواند مورد خطاب و ارتباط الهی قرار گیرد و کلمات وحی را دریافت کند. پیکاک دوگانه‌انگاری جسم و نفس، و سنخیت روح الهی با نفس انسان را، به‌عنوان اصولی فریبنده در ادوار گذشته، در توجیه انکشاف الهی به‌مثابه رابطه شخصی خدا و بشر معرفی می‌کند (Peacocke A., 2001: 51).

او استدلال می‌کند که تلقی نفس به‌عنوان «جوهری مستقل و جاودان»، نه‌تنها با دستاوردهای علمی (مانند وابستگی ذهن به مغز، شبکه‌های عصبی، و محیط پیرامون) در تعارض است، بلکه برداشتی نادرست از کتاب مقدس به‌شمار می‌رود. پیکاک با رد دوگانه‌انگاری جسم و نفس، بر ضرورت بازنگری در الهیات مسیحی برای رهایی از آن و پذیرش یکپارچگی انسان تأکید می‌کند و معتقد است که الهیات مسیحی، حیات ابدی را نه از طریق بقای نفس، بلکه در رستاخیز کل شخص محقق می‌داند (Peacocke, 1993: 135). او در جای دیگر بیان می‌کند که نظریه‌اش در نفی نفس مجرد، با آموزه‌ی رستاخیز جسمانی در عهد جدید سازگار است (Peacocke, 2001: 89).

ج) نادرستی تقسیم سه‌گانه انکشاف الهی در نظریات انکشاف الهی لفظ‌محور: پیکاک به‌منظور طرح نقد خود، نخست انواع انکشاف الهی را مطرح کرده و سپس این تقسیم‌بندی را به چالش می‌کشد.

۱. انکشاف الهی عام (General Revelation): این انکشاف ظهور نشانه‌های الهی در جهان است (Peacocke, 2001: 89). از نظر پیکاک، کل جهان طبیعی، از کوچک‌ترین ذرات تا پهنه کیهان، نشان‌دهنده و منعکس‌کننده ذات خلاق و نظم‌بخش خداست. این انکشاف از طریق متون مقدس نیست. انسان برای درک این انکشاف نیازمند دانش و تجربه‌های بشری است و برای درک آن لازم نیست که شخص متدین به دین خاصی باشد. انکشاف الهی عام برای انسان معلوم می‌دارد که خداوند قادر مطلق در جهان حاکم است.

۲. انکشاف الهی مختص پیروان یک سنت دینی (a) Revelation to Members of a

Religious Tradition): سنت‌های دینی با ارائه زبان، نماد، مناسک عبادی، هنر دینی، تفاسیر کلامی و ریاضت‌ها و سلوک‌های معنوی، ابزاری در اختیار پیروان خود قرار می‌دهند تا با آن، تجربه‌های شخصی از خداوند پیدا کنند. این تجربه، نه آن‌قدر عام است که برای همه انسان‌ها رخ دهد و نه آن‌قدر خاص است که تنها برای افراد خاصی رخ دهد؛ بلکه مکاشفه‌ای عمومی و تجربه‌ای جمعی درون یک بستر خاص (مانند مسیحیت یا یهودیت) است. اما در مقیاس جهانی و کل جامعه بشری، امری خاص و محدود به آن سنت دینی محسوب می‌شود که از یک سو، تعمیق‌دهنده انکشاف الهی عام است و از سوی به دلیل اینکه در بستر خاصی شکل گرفته، صریح‌تر و ساختاریافته‌تر از انکشاف الهی عام است. در این دسته، تجربه عادی اعضای یک جامعه دینی پایدار، خود شکلی از مکاشفه الهی است (Peacocke, 2001: 119).

۳. انکشاف الهی خاص: این مورد، همان انکشاف الهی به‌مثابه ارتباط با نبی و انتقال الفاظ است، که جایگاه مرجعیت در یک سنت دینی خاص دارد و از طریق تجربیات شدید معنوی افراد شکل می‌گیرد (Peacocke, 2001: 119-120).

پیکاک چنین تمایزی میان انکشاف الهی عام، انکشاف الهی در جامعه دینی و انکشاف الهی خاص را بر نمی‌تابد و معتقد است که مرزهای این مفاهیم سه‌گانه در دنیای مدرن محو شده‌اند. او بر پیوستار تجربه‌های دینی تأکید دارد که از احساس کلی قداست تا مکاشفه‌های عرفانی را در بر می‌گیرد. به‌طور موردی، در خصوص حذف تمایز دسته دوم، او بیان می‌دارد که چنین تجربه‌هایی (مانند احساس قداست یا تجربه‌های معنوی) نه تنها در جوامع دینی، بلکه در جوامع سکولار نیز گسترده‌اند (Peacocke, 2001: 120). از آنجا که از نظر پیکاک، خداوند همواره و به‌طور پیوسته از طریق ساختارهای مادی جهان و فرآیندهای عصبی - حسی خود را متجلی می‌سازد، بنابراین به اعتقاد او، میان تجربه‌های درونی یا جمعی و مکاشفه انبیا تمایزی ذاتی وجود ندارد و تنها درجه و شدتی متفاوت دارند. انکشاف الهی برخلاف تصور کلاسیک، نه شکستن قوانین طبیعی، بلکه بازنویسی نشانه‌شناختی قوانین است. به عبارت ساده‌تر، از نظر پیکاک، خداوند به‌منظور تجلی خود برای انسان، قوانین جهان را نقض نمی‌کند و رویدادی فراطبیعی و ناقض قوانین طبیعت انجام نمی‌دهد، بلکه به رویدادها و پدیده‌های کاملاً طبیعی معنایی جدید و فراطبیعی می‌بخشد تا اراده و حضور خود را از طریق آنها آشکار سازد و کار انسان آن است که با خوانش نشانه‌هایی که در طبیعت پراکنده شده، آن معانی را کشف کند (Peacocke, 2001: 120). از نظر او، همان‌طور که در

افعال انسانی، حرکات، سکناات یا عکس‌العمل‌ها، بازتاب‌دهنده نیات و مقاصد انسانی است، در افعال الهی نیز، جهان و رویدادهای آن، انعکاسی از مقاصد الهی و رازهای نهفته در آن است که کشف این مقاصد، «انکشاف الهی» است (Peacocke, 2001: 118).

د) **امتناع تبیین در نظریات انکشاف الهی لفظ‌محور:** از نگاه پیکاک، پیشرفت‌های علمی معاصر، دیدگاه وحدت‌گرایانه جهان و انسان را تقویت کرده و دوگانه‌انگاری انسان را تضعیف نموده و خداپاوران را ناگزیر ساخته‌اند تا صرفاً به دوگانه‌انگاری خدا و جهان (تمایز مطلق بین وجود نامتناهی ضروری خدا و وجود مشروط آفرینش) پایبند باشند. با این حال، دوگانه‌انگاری میان خداوند و انسان، در تبیین چگونگی وقوع رویدادهای خاص (همچون انکشاف خاص الهی)، ظاهراً به مشکلی می‌انجامد که «خلاً هستی‌شناختی نقطه اتصال علی» (Ontological Gap at the Causal Joint) نامیده شده است.

اگر ذات خداوند متمایز از تمام موجودات شناخته‌شده باشد، آنگاه سرشت خدا ناگفتنی است و همواره برای ما دست‌نیافتنی خواهد بود. در نتیجه، تنها ابزار توصیف تأثیرگذاری الهی بر رویدادهای جهان، استفاده از تمثیل‌ها و زبان استعاره‌ای است (Peacocke, 2001: 57). پیکاک اما با مدل الهیاتی «طبیعت‌گرایی خداپاورانه» (Theistic Naturalism)، درعین پذیرش خداوند به‌عنوان تنها موجود غیرمادی، معتقد به فاعلیت خداوند از طریق قوانین طبیعی در جهان مادی است.

در این مدل الهیاتی، شناخت ما از او از طریق خوانش نشانه‌های او در متن طبیعت است (Peacocke, 1993: 67). طبیعت‌گرایی خداپاورانه از نظر پیکاک، چارچوبی است که همزمان با شناسایی قابلیت حضور خدا و یافته‌های علم مدرن، نشان‌دهنده آن است که جهان طبیعی، با همه فرآیندها و تغییراتش، به‌طور مداوم نمایانگر خلاقیت الهی است. به اعتقاد پیکاک، این مدل الهیاتی تشویق به درک یکپارچه‌تری از ایمان و علم می‌کند (Peacocke, 1993: 135-138). به عبارت دیگر، می‌توان بیان نمود که پیکاک با چالش کشیدن دوگانگی میان علم و دین، دیدگاه جدیدی را مطرح می‌کند که الهیات و علم در گفت‌وگویی سازنده با یکدیگر تعامل دارند. مبتنی بر این جهان‌بینی، نه‌تنها خدا در جهان حضور دارد، بلکه به‌طور بنیادی با فرآیندهای جهان در هم آمیخته است و از این‌رو، الگوی الهیاتی پیکاک گرفتار مشکل تبیین‌ناپذیری فیزیکی نخواهد بود.

ه) **مشکل زمینه‌زدایی در نظریات انکشاف الهی لفظ‌محور:** منظور از زمینه‌زدایی، نادیده گرفتن بافت فرهنگی، تاریخی و انسانی در شکل‌گیری متون و تجارب دینی است. پیکاک با

نقد ۳ مؤلفه محوری انکشاف الهی به مثابه انتقال الفاظ، ارتباط مستقیم خداوند با بشر را به چالش می‌کشد. از نظر او، این مؤلفه‌ها باعث شده‌اند که الهیات سنتی نتواند تناقضات علمی و تاریخی کتاب مقدس را تبیین نماید.

- نخستین مؤلفه، انحصار انکشاف الهی به وقایع خاص (مانند وحی و معجزات) است که موجب می‌شود متن مقدس به‌عنوان ثبت تغییرناپذیر وقایع تلقی شود و از این مطلب غفلت گردد که این وقایع در بستر فرهنگی، زبانی و دانش محدود عصر خود توصیف شده‌اند. این رویکرد، تفسیر متن را در چهارچوب دانش و فرهنگ عصر نگارش انعطاف‌ناپذیر می‌کند و امکان بازخوانی آن در پرتو دانش جدید را از بین می‌برد. برای مثال، توصیف آفرینش جهان در شش روز (سفر پیدایش) در تقابل با نظریه مهبانگ قرار می‌گیرد، درحالی‌که پیکاک این روایت را نه به مثابه گزارشی علمی، بلکه به‌عنوان نمادی از نظم الهی جهان تفسیر می‌کند (Peacocke, 1979: 65).

- مؤلفه دوم، استقلال انکشاف الهی از تجربیات انسانی، تأثیرات فرهنگی، روانی و طبیعی انسان است. در مقابل، پیکاک معتقد است که هر تجربه دینی در بستر خاصی شکل می‌گیرد. برای نمونه، توصیف زمین به‌عنوان «بنایی بر آب‌ها» (The Earth is Spread Out Upon the Waters) بازتاب جهان‌شناسی عصر باستان است، نه ادعایی علمی. انکار این تأثیرات، الهیات سنتی را به قبول تحریف در متن یا انکار علم سوق می‌دهد (Peacocke, 1979: 78).

- مؤلفه سوم، تمایز نهادن میان تجربیات دینی «باواسطه» و «بی‌واسطه» است. از نظر پیکاک، حتی تجاربی که «بی‌واسطه» تلقی می‌شوند (مانند مکالمه موسی با خدا در کوه سینا) از طریق زبان و نمادهای فرهنگی انتقال می‌یابند (Peacocke, 2001: 114). به‌عبارت‌دیگر، هیچ تجربه الهی خالص و جدا از واسطه‌های انسانی وجود ندارد و ذهن انسان ابزاری است که داده‌ها را از طریق فیلترهای مفهومی خود پردازش می‌کند. لذا تجربه الهی از این فیلترها می‌گذرد و متن مقدس، محصول رویدادی مستقل از ذهن نیست. او معتقد است که اصرار بر این تمایز، به خوانش ظاهرگرایانه از متن می‌انجامد (Peacocke, 2004: 128).

از نظر پیکاک، این سه مؤلفه به تضعیف ارتباط روحانی در زندگی منجر می‌شود. وقتی متن را از زمینه خود جدا کنیم و آن را به‌عنوان امری مطلق و فراتاریخی ببینیم، در مواجهه با کشفیات علمی جدید دچار بحران می‌شویم و این بحران، به‌جای تقویت ایمان، آن را به چالش می‌کشد و اعتماد مخاطب مدرن را نسبت به امکان یک ارتباط معنادار با خداوند از طریق متون سنتی سست می‌کند (Ibid., 121-126).

راهکار پیکاک برای رفع این چالش‌ها، بازتعریف وحی به‌عنوان فرآیندی پویا و تعاملی است که در گفت‌وگو با دانش و فرهنگ هر عصر معنا می‌یابد (Peacocke, 2007: 67). او پیشنهاد می‌کند که متون مقدس را، نه به‌عنوان «حقایق منجمد»، بلکه به‌مثابه «سازمان‌های زنده» ببینیم که می‌توانند در پرتو کشفیات جدید بازتفسیر شوند؛ یعنی همان‌طور که یک موجود زنده از محیط خود متأثر است و رشد می‌کند، فهم ما از متون مقدس نیز باید در تعامل با دانش و تجربه بشر، بدون اینکه هویت اصلی خود را از دست دهد، رشد کند و معانی جدیدی را آشکار سازد. برای نمونه، داستان طوفان نوح، نه گزارش یک فاجعه زمین‌شناسی، بلکه نمادی از مسئولیت اخلاقی انسان در قبال آفرینش تفسیر می‌شود (Peacocke, 2004, :145).

این نگرش، هم از تقابل غیرضروری با علم جلوگیری می‌کند و هم هسته معنوی متن را حفظ می‌نماید. به باور پیکاک، الهیات باید از چهارچوب ایستای گذشته فراتر رود و انکشاف الهی را به‌مثابه جریانی زنده بفهمد که در تعامل دیالکتیکی با علم و تاریخ، پیوسته غنای معنایی می‌یابد (Peacocke, 2001: 112). این رویکرد، نه تنها تناقضات ظاهری را کاهش می‌دهد، بلکه ارتباط انسان با خدا را به تجربه‌ای همه‌جانبه و روزمره تبدیل می‌کند.

۲-۳ نظریه آرتور پیکاک در باره انکشاف الهی

پیکاک انکشاف الهی را در چارچوب تعامل پویای الهی با جهان طبیعی بازتعریف می‌کند. از منظر او، انکشاف الهی نه از طریق مداخلاتی که ناقض قوانین طبیعت و فرآیندهای تکاملی است، بلکه عمدتاً در بستر همکاری هماهنگ خدا با سازوکارهای طبیعی محقق می‌شود (Peacocke, 1993: 154). پیکاک با رد دوگانه‌انگاری جسم و نفس، انسان را موجودی یکپارچه و طبیعی می‌داند که خداوند بدون نقض قوانین علمی، از طریق تأثیر بر الگوهای طبیعی (مانند شبکه‌های عصبی مغز) با او ارتباط برقرار می‌کند. این رویکرد، که با مفهوم خودمحدودسازی الهی (کنوزیس) همخوانی کامل دارد، بدین معناست که خدا به‌عنوان خالق، جهان را با قوانین منسجم آفریده و در همان چارچوب عمل می‌کند. بنابراین، اموری همچون تجارب دینی، نه در تضاد با علم، بلکه در بستر طبیعی جهان تفسیرپذیرند و الهیات را ملزم به بازتعریف چنین اموری در پرتو دانش علمی می‌کنند (Peacocke, 1993:121-126).

در این نگاه، گفت‌وگوی علم و الهیات، راهی برای فهم انکشاف الهی، نه به‌عنوان مداخله‌ای ماورائی، بلکه در بستر طبیعت است (Peacocke, 1993: 156). از نظر او، عیسی مسیح اوج انکشاف الهی در تاریخ است. او نه تنها انتقال‌دهنده پیام الهی بوده، بلکه تجسم لوگوس (عقلانیت الهی حاکم بر جهان) است. این ایده، درعین‌الهام از انجیل یوحنا، که مسیح را کلمه خداوند می‌نامد، با دیدگاه علمی از جهان به‌عنوان سیستمی منظم نیز سازگار است (Peacocke, 1993: 172-174).

پیکاک، ظهور هوشیاری دینی در انسان را نتیجه فرآیندهای تکاملی می‌داند که خودش، یکی از مصادیق تجلی اراده الهی است. از نظر او، تکامل ظرفیت‌های زبانی، اخلاقی و دینی، بستر لازم را برای دریافت پیام الهی فراهم کرده است (Peacocke, 1993: 163). او بر این باور است که انکشاف الهی فرآیندی ایستا نبوده، بلکه در یک فرآیند تعاملی، از طریق تفسیر انتقادی تجربه‌های دینی توسط جامعه ایمان‌داران (تحت‌تأثیر زمینه‌های فرهنگی و علمی) شکل می‌گیرد. از این رو، کتاب مقدس نه متنی ایستا، بلکه ثبت پویای تعامل انسان با خدا است که باید در پرتو دانش جدید بازخوانی شود (Peacocke, 1993: 185-188).

۴. دنیس ادواردز

دنیس ادواردز (۱۹۴۳-۲۰۱۹) متأله مسیحی معاصر با تلفیق الهیات، فلسفه علم و هرمنوتیک استعاره‌ای، چارچوبی نوین برای فهم انکشاف الهی ارائه می‌دهد. او در آثاری همچون *تجربه انسان از خدا (۱۹۸۳)*، *خدای تکامل: الهیات تثلیثی (۱۹۹۹)* و *خدا چگونه عمل می‌کند: خلقت، رستگاری و فعل خاص الهی (۲۰۱۰)*، از طریق بازتعریف رابطه خدا و جهان در پرتو علم مدرن و الهیات پویای تثلیثی به مسئله انکشاف الهی می‌پردازد.

۴-۱ رویکرد انتقادی دنیس ادواردز به تصویر انکشاف الهی در الهیات سنتی

ادواردز، در امتداد اندیشه‌های جان پوکینگهورن (۱۹۳۰-۲۰۲۱) با رویکردی متفاوت از اندیشه‌های وایلز (Edwards, 2010: 59)، به نقد ریشه‌ای این تفسیر از انکشاف الهی که مداخله‌ای ماورایی با ساختاری خارج از قوانین طبیعت است می‌پردازد.

الف) نقد تفسیر فردگرایانه از تثلیث

ادواردز، الهیات تثلیثی آگوستین و آکویناس (۱۲۷۴-۱۲۲۵) را به دلیل تأکید بر «وحدت ذات»، غفلت از نقش عالم گیر و فعال روح القدس در آفرینش و تاریخ، و درک ناقص از رابطه متقابل اقانیم سه گانه، «فردگرایانه» تلقی نموده است. او، با نقد تفسیر فردگرایانه از آموزه تثلیث، آن را محدودیتی معرفت‌شناختی در درک ماهیت انکشاف الهی و دیگر افعال الهی در جهان می‌داند (Edwards, 2010: 45).

باور ادواردز بر این است که الگوی فردگرایانه از تثلیث، ۳ مشکل اساسی دارد: نخست، خداوند را ذاتی منزوی به تصویر درآورده و رابطه میان سه اقنوم را ارتباطی درونی تفسیر می‌کند که پیامد این مسئله، معرفی خداوند به‌عنوان موجودی مستقل و بی‌تفاوت به جهان است که گهگاه مداخلاتی در آن انجام می‌دهد. دومین اشکال، محدود کردن حوزه افعال الهی به اقدامات پدر و پسر و غفلت از نقش روح القدس در جهان است. آخرین مشکل تفسیر فردگرایانه از تثلیث، آن است که این نگاه نحوه ارتباط خداوند با جهان را مبهم یا متناقض با قوانین طبیعی ترسیم می‌کند (Edwards, 2010: 45).

ب) غفلت از آسیب‌پذیری عشق الهی و حصر انکشاف الهی به انتقال گزاره‌های الفاظ

الهیات سنتی، انکشاف الهی را تجلی و بروز قدرت مطلق الهی در ارتباط با جهان ترسیم می‌کند که اوج این تجلی در افعال خاص خداوند، همچون معجزات و وحی رخ می‌دهد. ادواردز، با بازتعریف قدرت الهی، استدلال می‌کند که جوهره اصلی انکشاف الهی، نه در تجلی قدرت مطلق به‌معنای سنتی آن، بلکه در «آسیب‌پذیری عشق الهی (The Vulnerability of Divine Love)» نهفته است؛ مؤلفه‌ای که به‌زعم او، الهیات سنتی با تأکید بر ویژگی‌هایی چون تغییرناپذیری خداوند، از آن غفلت ورزیده است (Edwards, 2010: 30).

مفهوم «آسیب‌پذیری عشق الهی» دلالت بر آن دارد که خداوند، نه به‌عنوان موجودی مطلقاً نامحدود، بلکه به‌عنوان خدایی فهمیده می‌شود که محدودیت‌های عشق ورزیدن به موجودات متناهی و مخلوق را می‌پذیرد. اگر خدا را در چارچوب الهیات رابطه‌ای درک کنیم، این بدان‌معناست که می‌توان او را در قالب چنین محدودیت‌هایی نیز فهمید که به‌طور آزادانه در روابط عاشقانه پذیرفته می‌شوند (Edwards, 1999: 40).

او، الهیات سنتی را به دلیل تأکید یک‌سویه بر خدای مستقل و متعالی (که گاه‌گاهی از بیرون مداخله می‌کند) نقد می‌کند و معتقد است این رویکرد، مشارکت فعال خدا در رنج

جهان (الهیات صلیب) و عمل مداوم او از طریق علل ثانویه را نادیده می‌گیرد. او معتقد است که این نگاه، با اعتقاد به قدرت مطلق الهی و تغییرناپذیری ذات او، معجزه و انکشاف الهی را امری فراطبیعی و خارج از ضوابط قوانین طبیعت می‌داند و هیچ توجهی به صفت آسیب‌پذیری عشق الهی ندارد (Edwards, 1999: 40). چنین نگاهی از منظر ادواردز، نتیجه‌ای جز محدود شدن انکشاف الهی در گستره وحی خاص به انبیاء الهی (مثلاً ده فرمان بر موسی نازل شد) به دنبال نخواهد داشت (Edwards, 2010: 75). از این رو، کتاب مقدس و آثار وحیانی دیگر، متونی ایستا و ساکن قلمداد می‌شوند.

ج) نقد دوگانه‌انگاری فاعلیت الهی در افعال عام و خاص

الهیات سنتی معمولاً میان «افعال عام الهی» (حفظ هستی و قوانین طبیعی) و «افعال خاص الهی» (معجزات و وحی) تمایزی قاطع قائل است. ادواردز این دوگانه‌انگاری را مصنوعی و مشکل‌ساز می‌داند، زیرا تصویری دوپاره از خدا و رابطه او با جهان ارائه می‌دهد (Edwards, 2010: 75).

۴-۲ نظریه دنیس ادواردز در باره انکشاف الهی

ادواردز در مقابل تفسیر فردگرایانه الهیات آگوستین و آکویناس، با الهام از اندیشه‌های ریچارد سنت ویکتور (۱۱۷۳) و سنت بوناونتور (۱۲۷۴-۱۲۲۱)، تثلیث را شبکه‌ای پویا از عشق میان ۳ شخصیت الهی دانسته و جهان را تجلی این ارتباط عاشقانه قلمداد می‌کند (Edwards, 1999: 24). در این الگو، روح القدس به عنوان «نیروی محرکه تکامل» و «جریان آزاد عشق الهی» عمل می‌کند که عشق درون تثلیثی را به فراسوی خود و به درون خلقت گسترش می‌دهد و پل ارتباطی میان خداوند و جهان می‌شود. او تأکید می‌دارد که روح القدس، نه با نقض قوانین طبیعت، بلکه با به‌کارگیری خلاقانه آنها، اراده الهی را آشکار می‌سازد. از این منظر، وحی، نتیجه همکاری روح القدس با تخیل انسانی، حافظه جمعی، و سنت‌های دینی است (Edwards, 1983: 131). از نظر او، این نگاه، تصویر خداوند منزوی و منفعل در الهیات سنتی را به چهره‌ای فعال از خداوند و در ارتباطی پویا با جهان تغییر می‌دهد (Edwards, 1983: 95-100).

ادواردز، جوهره اصلی انکشاف الهی را، نه در تجلی قدرت مطلق به معنای سلطه‌گرانه، بلکه در تجلی عشق و رابطه‌ای عاشقانه میان سه اقنوم می‌داند. این عشق، ذاتاً آسیب‌پذیر

است، به این معنا که خداوند برای برقراری ارتباط با مخلوقات دارای اراده، خود را در معرض درد و رنج قرار می‌دهد. ادواردز این مؤلفه را «آسیب‌پذیری عشق الهی (The Vulnerability of Divine Love)» می‌نامد (Edwards, 2010: 30). پذیرش آسیب‌پذیری عشق الهی، فهم ادواردز را از انکشاف الهی دگرگون می‌سازد. از نظر او، انکشاف الهی، منحصر به انتقال گزاره‌های انتزاعی (مانند نازل شدن متن ده فرمان) نیست، بلکه حاصل مشارکت خداوند در تجربه‌های بشری بوده و در عین حال، دعوتی برای مشارکت در عشق الهی می‌باشد. لذا براساس این دیدگاه، کتاب مقدس، متنی ایستا نیست که صرفاً دستوراتی اخلاقی بیان کرده باشد؛ بلکه تلنگری معنوی و دعوتی برای شرکت در مشارکت در عشق الهی دانسته و این امر، خود سندی بر پویایی خداوند در تعامل با جهان است که نمونه بارز انکشاف الهی محسوب می‌شود (Edwards, 2010: 75).

از نگاه ادواردز، اوج تجلی این عشق، در رنج و مرگ عیسی مسیح بر صلیب ظهور یافته که هرچند در ظاهر، نوعی ضعف می‌نمایاند، اما در واقع، «خودتعریفی یا خودنمایی هویتی منحصر به فرد خداوند (un-surpassable self-definition of God)» و آشکارسازی قدرت الهی به مثابه «قدرت در عشق (power-in-love)» می‌باشد (Edwards, 2010: 75). این عشق ایثارگونه که بر صلیب تجلی یافت، نه انکار الوهیت، بلکه اعلان حقیقت الهی است. عشقی که سرشار از قدرت حیات‌بخش است و در نهایت به رستخیز می‌انجامد (Edwards, 2010: 32). چنین توصیفی از خداوند مستلزم آن است که او در افعال خود، به آزادی مخلوقات و اراده انسانی احترام بگذارد و عمدتاً از طریق سازوکارهای طبیعی عمل کند.

ادواردز، برای حل معضل دوگانه‌انگاری کنش عام و خاص الهی در الهیات سنتی، با الهام از کارل رانر (۱۹۸۴-۱۹۰۴)، کنش الهی را واحد، اما ذاتاً متنوع می‌داند. به عقیده او، تمامی افعال الهی از آفرینش تا تجسد و نجات-جلوه‌های گوناگون یک فعل واحد، یعنی «خود-بذلی (Self-Bestowal)» خدا در محبت هستند. آنچه این رویداد را «خاص» می‌سازد، نه شدت مداخله بی‌واسطه خدا، بلکه پیچیدگی شبکه‌های میانجی‌گری (مانند تخیل انسانی، فرهنگ، و تاریخ) و شدت تجلی محبت الهی در آن است. براین اساس، همه چیز تا حدی خاص است و هیچ چیز صرفاً عام نیست (Edwards, 2010: 75).

این چارچوب، مبنای بازتعریف ادواردز از انکشاف الهی قرار می‌گیرد. از نظر او، انکشاف الهی صرفاً لفظ‌محور نیست، بلکه علاوه بر این نوع، دعوتی برای مشارکت در رابطه عاشقانه تثلیثی است. خداوند ذاتاً ناشناختنی است، اما از طریق مشارکت در تجربه‌های

بشری و به شیوه‌ای رازآلود و فراتر از محدودیت‌های انسانی (به‌عنوان فیض)، خود را آشکار ساخته و انسان را به این رابطه فرامی‌خواند. این شناخت، نه از راه مفاهیم انتزاعی، که از طریق تجربه‌های پیشامفهومی و ایمانی حاصل می‌شود (Edwards, 1983: 13).

ادواردز، این الگو را در الهیات تثلیثی خود بسط می‌دهد. او با ارائه «الگوی رابطه‌محور»، جهان را تجلی عینی ارتباط پویا و متقابل میان سه اقنوم الهی (پدر، پسر، و روح‌القدس) می‌داند. در این الگو، افعال الهی، نه به‌مثابه مداخلات خارجی، بلکه به‌عنوان جلوه‌های همکاری درون ذاتی اقانیم سه‌گانه تفسیر می‌شود (Edwards, 1983: 45).

او، با الهام از الهیات بوناونتور، طبیعت را «کتاب دوم انکشاف الهی» می‌نامد که زبان بی‌صدای خداوند است که از طریق نظم و پیچیدگی‌اش سخن می‌گوید (Edwards, 1983: 72). بنابراین انکشاف الهی از منظر او، غیرمستقیم و مبتنی بر قوانین طبیعی است که از طریق علل ثانویه (مانند تخیل پیامبران و فرآیندهای تکاملی) جاری است. به باور او، تمامی زنجیره‌های علی (حیات زمینی، تاریخ بشریت و ویژگی‌های پیامبران) ابزارهای تحقق اراده الهی‌اند (Edwards, 2010: 71).

از منظر او، انکشاف الهی در دو سطح محقق می‌شود:

۱) سطح کلان: تکامل کیهانی که روح القدس به‌صورت پیوسته در آن مشارکت می‌کند؛

۲) سطح خرد: رویدادهای کوانتومی و تجربه‌های فردی که در ژرفای طبیعت ریشه دارند (Edwards, 2010: 106).

بدین ترتیب، ادواردز وحدت کنش الهی را در عین کثرت صورتی تجلیات آن تبیین می‌کند (Edwards, 2010: 71-75).

در نتیجه، انکشاف الهی در اندیشه ادواردز، حول دو مفهوم کلیدی «آسیب‌پذیری» و «قدرت رهایی‌بخش عشق الهی» نظم می‌یابد؛ عشقی که خود را در رنج صلیبی خالی می‌کند تا در گستره آفرینش و تاریخ، در رابطه‌ای تثلیثی با انسان مشارکت ورزد (Edwards, 2010: 85).

۵. نتیجه‌گیری

این مقاله با تحلیل و مقایسه نظرات موریس وایلز، آرتور پیکاک و دنیس ادواردز

در خصوص انکشاف الهی نشان داد که چگونه این متالهان، با بهره‌گیری از یافته‌های علمی و فلسفی جهان معاصر، در صدد بازتعریف مفهوم سستی «انکشاف الهی» هستند. یافته‌های این تحقیق حاکی از یک گذار پارادایمی مشترک در این سه نظریه است که در آن، انکشاف الهی از امری خاص، لحظه‌ای و متعارض با قوانین طبیعت، به فرآیندی همگانی، تدریجی و قابل تبیین در چارچوب قوانین طبیعی جهان تبدیل می‌شود.

اشتراکات کلیدی این سه نظریه را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

۱. **نقد بنیادین الهیات لفظ‌محور:** هر سه اندیشمند، با استناد به ناسازگاری الهیات سستی با جهان‌بینی علمی، وجود خطاهای علمی و تاریخی در متون مقدس، و مسئله زمینه‌مندی این متون، نظریه انکشاف به‌عنوان «دیگته الهی» را به چالش کشیده و آن را غیرقابل دفاع می‌دانند.

۲. **طبیعی‌سازی انکشاف:** آنها به دنبال تبیینی از چگونگی وقوع انکشاف الهی هستند که با قوانین و فرآیندهای طبیعی جهان ناسازگار نباشد. این تبیین در هر نظریه شکلی خاص به خود می‌گیرد؛ وایلز آن را در «تفسیر انسانی از حضور کلی خداوند» می‌جوید و پیکاک، آن را خوانش نشانه‌های الهی در قوانین طبیعت و فرآیندهای تکاملی معرفی می‌کند و ادواردز آن را با عملکرد روح القدس از طریق علل ثانویه و شبکه‌های علی طبیعی تبیین می‌نماید.

۳. **تأکید بر فاعلیت انسانی و زمینه‌مندی:** در این نظریات، متون مقدس محصول نهایی یک فرآیند تعاملی میان فاعلیت الهی (عام) و فاعلیت انسانی (تخیل، فرهنگ، زبان و تاریخ) هستند، نه امری تحویل شده از آسمان.

تمایزات اساسی این نظریات نیز عمدتاً در چارچوب الهیاتی و نقطه عزیمت آنها نهفته است:

وایلز با رویکردی هرمنوتیکی و عملی، انکشاف را به کلی در ساحت تفسیر انسانی حل می‌کند و هرگونه فعل خاص الهی را به نفع یک حضور کلی کنار می‌گذارد. پیکاک با تکیه بر «طبیعت‌گرایی خدا‌باورانه» و زیست‌شناسی تکاملی، بر پیوستار کامل میان انکشاف عام در طبیعت و انکشاف خاص در ادیان تأکید می‌ورزد و به دنبال ارائه الگویی علمی - الهیاتی یکپارچه است. ادواردز در چارچوب یک الهیات تثلیثی رابطه‌محور، انکشاف را نه در انتقال اطلاعات، بلکه در «آسیب‌پذیری عشق الهی» و دعوت به مشارکت در رابطه‌ای عاشقانه با خدا می‌داند. او برخلاف وایلز، برای فعل الهی در جهان (از طریق روح القدس) جایگاه محوری قائل است، اما آن را در چارچوب علل طبیعی جست‌وجو می‌کند.

این چرخش پارادایمی پیامدهای مهمی دارد. این نظریات با کنار گذاشتن تفسیر معجزه‌مآبانه از انکشاف، متون مقدس را از تقابل با دستاوردهای قطعی علم رها ساخته و امکان گفت‌وگوی سازنده بین الهیات و علم را فراهم می‌آورند. ازسوی دیگر، این نظریات با عمومی و همگانی کردن انکشاف، امکان تجربه معنوی و ارتباط با خدا را برای همه انسان‌ها، فارغ از تعلق به یک دین خاص، فراهم می‌کنند.

درعین حال، باید توجه داشت که این نظریات با چالش‌های جدی مواجه‌اند. برای نمونه، با توجه به قرار دادن انکشاف الهی در قالب قوانین طبیعی، آیا این نظریات می‌توانند به نحوی قانع‌کننده «مرجعیت» متون مقدس را تثبیت کنند؟ آیا تبیین کاملاً طبیعی این نظریات از فعل الهی، از جمله انکشاف، نهایتاً به حذف هرگونه فاعلیت خاص خداوند نمی‌انجامد؟ پاسخ به این چالش‌ها، موضوع نقدهایی است که توسط اندیشمندانی مانند جورج ایس به این نظریات وارد شده است.

همان‌گونه که در مقدمه اشاره شد، این مقاله سرآغازی برای بررسی ادبیات تولیدشده در این حوزه مطالعاتی است. امید است مقاله بعدی انتقادات جورج ایس را بر این سه نظریه تحلیل نماید. درنهایت، بررسی نظریه ایس درباره انکشاف الهی که می‌کوشد با استفاده از فیزیک کوانتوم، فضایی برای فعل خاص الهی، از جمله انکشاف، در جهان طبیعی بیابد، به درک کامل تری از این حوزه مطالعاتی می‌انجامد.

منابع

- Edwards, D. (1983). *Human experience of God*, New York: Paulist Press.
- Edwards, D. (1999). *The God of Evolution: A Trinitarian Theology*, New Jersey: Paulist Press.
- Edwards, D. (2010). *How God Acts: Creation, Redemption, and Special Divine Action*, Minneapolis: Fortress Press.
- Mitchell, B. (1973). *The Justification of Religious Belief*, London: The MacMillan Press.
- Mitchell, B.; & Wiles, M. (1980). "Does Christianity need a Revelation? A Discussion", *Theology*, 83(692), pp. 103-114.
- Peacocke, A. (1979). *Creation and the World of Science*, London: Oxford University Press.
- Peacocke, A. (1993). *Theology for a Scientific Age: Being and Becoming—Natural, Divine, and Human*, Minneapolis: Fortress Press.
- Peacocke, A. (2000). "God's Interaction with the World: The Implications of Deterministic "Chaos" and of Interconnected and Interdependent Complexity", in: *Chaos and Complexity: Scientific Perspectives on Divine Action*, ed. by: R. Russell, N. Murphy, & A. Peacocke, pp.

263-288, Vatican City State: Vatican Observatory Publication.

Peacocke, A. (2001). *Paths from Science towards God: The End of All Exploring*, London: Oneworld Publications.

Peacocke, A. (2004). *Evolution: The Disguised Friend of Faith?* West Conshohocken, PA.: Templeton Foundation Press.

Peacocke, A. (2007). *All That Is: A Naturalistic Faith for the Twenty-First Century*, Minneapolis: Fortress Press.

Wiles, M. (1971). "Religious Authority and Divine Action", *Religious Studies*, 7 (1), pp. 1-12.

Wiles, M. F. (1986). *God's Action in World*, London: SCM Press Ltd.

Wiles, M. (1974). *The Remaking of Christian Doctrine*, London: SCM Press.